

УДК 930. 2+006.91

Ірина Войцехівська

ДЖЕРЕЛА ІСТОРИЧНОЇ МЕТРОЛОГІЇ: АНАЛІЗ ПЕРВІСНИКІВ ТА ЗІСТАВЛЕННЯ ДАНИХ

На основі текстологічного аналізу «Правди Руської» та «По-вісті врем'яних літ» досліджується давньоруська метрична система. Методом порівняльного аналізу, зіставляючи дані джерел визначаються наведені у первісниках міри та їх співвідношення.

Напевне, сьогодні не існує жодної галузі знань, в якій не використовувалися б різноманітні засоби вимірювань: довжини, ваги, площі, об'єму. Кількісні параметри характеризують довколишній світ, відкривають завісу над історією появи найпростіших форм обліку різних величин, розкривають значення окремих одиниць виміру та їх застосування.

Засоби і одиниці вимірювання, які використовувалися у різних народів на певних історичних періодах вивчає *метрологія* – наука про походження та еволюцію системи мір, засобів вимірювання та їх функціонування в історичному суспільстві.

До завдань метрології входить вивчення історії появи та динаміки розвитку мір, їх співвідношення та уніфікації, застосування вимірювальних приладів та встановлення еталонів точних мір, а відтак відтворення історії складання метричної системи в історичній ретроспекції.

Предметом дослідження метрології є міри *довжини* (міри лінійні), *площі* (міри квадратні), *об'єму* (міри сипких та рідких тіл), *ваги* (місткості) та системи грошового обліку.

До метрологічних понять відносяться різні засоби лічби побутово-господарських товарів, обліку продукції у виробництві та сільському господарстві, народних ремеслах, будівництві тощо. Для більш зручного та докладного вивчення історичної метрології доцільно умовно окреслити її основні напрями: *ме-*

трологія законодавча (офіційна, нормативна); *метрологія народна* (традиційна, побутова); *метрологія нумізматична* (грошовий обіг); *метрологія математична* (методи обчислювання вимірюваної величини). Всі ці напрями вивчення історичної метрології охоплюють різноманітні аспекти її розвитку і репрезентують цю наукову галузь у комплексі.

Уявлення про міри склалися в давнину, коли з'явилась необхідність у вимірюванні відстаней, наділів землі, пасовищ, житла, сипких та рідких тіл. Оскільки спеціальних приладів для такого вимірювання не існувало, використовувались частини людського тіла: *лікоть* (38-46 см); *пядь* (19-23 см); *сажень* (152-216 см)); або умовна відстань, яку можна пройти або проїхати верхи: («день шляху» піший (25-35 км); кінний (50-70 км)); або відстань, на яку можна кинути камінь («кидання каменю» (40-60 м)); або пустити стрілу («перестріл» (60-70 м). Звісно, такі міри не вирізнялися особливою точністю і їх прийнято вважати відносними.

Особливо гостро постає питання вивчення метрології давньої історії, коли, з одного боку, не існувало загальноприйнятої метричної системи, а міри були нестійкими і невизначеними, а з другого, залишилось дуже мало первісників, які б зберегли дані побутуючих того часу мір і їх співвідношення. Свідчення про одиниці виміру Київської держави збереглися у літописах, міжнародних та торгових угодах, митних книгах, записках купців, іноземних мандрівників. Прикметними для метрологічних досліджень є берестяні грамоти, пам'ятки давньоруської та західноєвропейської літератури, де наводились численні відомості з економічної географії, грошових розрахунків та систематизувались метричні дані в різних країнах. У XV–XVII ст. коло джерел розширюється. Окрім літописів, грамот, описів мандрівок з'являються писцеві книги, уставні грамоти, міські хроніки, тексти договорів, де фіксуються оцінки товарів та системи оподаткування.

Загалом виникнення метрології як самостійної наукової дисципліни припадає на XVI ст. і пов'язане з іменами вчених Георга Агриколи (1494–1555) і Жозефа-Жюста Скалігера (1540–

1609). Твір Агриколи «П'ять книг про міри та вагу римлян і греків» (1550 р.) поклав початок розвитку історичної метрології.

Так, відома «Торгова книга» (друга пол. XVI ст.), відкривалась статтею «Про вагу і міри», в якій мова йшла про одиниці вимірювань і їх тогочасне співвідношення. Ця праця була створена як довідник-посібник для руських купців, які торгували з іноземцями¹.

У цей час були створені і спеціальні твори, серед яких відомий посібник з арифметики та основ алгебри «Счетные мудрости» (повна назва «Книга, глаголена по гречески арифметика, а по немецки алгоризна, а по русски циферна счетная мудрость»), в якому наводились цінні дані про руські міри; «Писцові книги», на основі яких збиралися з населення податки. Ці видання задовольняли тогочасний практичний інтерес і мали прикладний характер.

До числа найважливіших метрологічних джерел давньоруської держави відносимо пам'ятку слов'янського законодавчого права «Правда Руська», давньоукраїнський літопис «Повість врем'яних літ», збірку релігійних оповідань про Києво-Печерський монастир XI–XIII ст. «Києво-Печерський Патерик», географічне описання Московської держави «Книгу Большому Чертежу» та ін., які є класичними в українському джерелознавстві і вже не одне століття досліджуються вченими з огляду на текстологічне прочитання документу, його інтерпретацію та джерелознавчий аналіз наведених даних. Об'єктом нашого дослідження обрано два історичних унікати – «Правда Руська» та «Повість врем'яних літ» на предмет аналізу їх текстів з точки зору наявних метричних понять та вимірювальних засобів, які побутували в метричній системі, і, основне, порівняння між собою наведених в них даних з метою співставлення та джерелознавчого аналізу.

Специфіка цих джерел обумовлює методикау їх дослідження. Оскільки багато історико-метричних джерел не зафіксовані офіційним нормативним законодавством, достовірність і точність їх свідств можна встановити лише шляхом зіставлення різнопланових писемних джерел, що відносяться до одного історичного періоду та однієї місцевості, або методом порівняння

відповідності писемного свідчення з речовою пам'яткою і навпаки. Принагідно зазначимо, що окрім чисельної групи писемних пам'яток (літописів, договорів, і т.ін.) до метрологічних джерел можна віднести і речові джерела: еталони мір (гірі, масштабні лінійки), монети, прикраси, хутро, архітектурні споруди тощо.

У випадку дослідження історичної метрології за період, в який не зафіксовано достатньо джерел, доцільним є одночасно шукати інформацію в інших, дотичних до проблеми пам'ятках, які, можливо, опосередковано подають потрібну інформацію та у більш пізніх джерелах, або їх редакціях. Іноді можливо отримати потрібне описання мір та їх еквівалент, порівнюючи вітчизняні та іноземні джерела, часто особового походження (межуари, щоденники, записки мандрівників).

Серед методів дослідження метрології давньоруського періоду найбільш функціональним вважається історико-порівняльний метод, що полягає у зіставленні та аналізі даних різних джерел, створених в один історичний період, що дає можливість проведення наукового аналізу та трактування наведених в них даних, їх об'єктивної інтерпретації, порівняння і вичленення достовірної інформації.

Найбільш вагомим джерелом, з огляду на дослідження історичної метрології, є «Правда Руська» (далі ПР) – перший давньоруський писаний звід норм світського права, яким в Київській Русі керувалися при розглядах судових справ протягом XI–XVII ст. Віднайдена у 1738 р. В.М.Татищевим, ПР відома сьогодні у трьох редакціях: Короткій, Поширеній та Скороченій; в основу такого поділу покладені найбільш істотні відмінності між списками, які створювались у різні часи. За своїм складом Коротка редакція поділяється на дві частини: Правда Ярослава і Правда Ярославичів. При аналізі метричних понять та термінологічних особливостей обох частин Короткої редакції помітні різночитання, що свідчить, що обидві частини були укладені в різні часи і в різних місцях. Текстологічний аналіз Короткої та Поширеної редакцій свідчить, що в ПР фігурують поняття мір довжини, ваги, площі, грошового обігу тощо.

Так, серед мір площі зустрічається *плуг*; сипких тіл *кадь*, *гол-важня*, *уборок*, *лукно*. В ст. 58 ПР записано: «А в селе сеяной ржи на 2 плуга 16 кадей ростовских»². Таким чином, село складало 2 плуга, а плуг дорівнював 8 ростовських кадей жита. Ретроспективним шляхом підраховано, що плуг = 8 десятинам (це земельна площа, що можуть зорати 2 воли або 1 кінь за сезон). Зазначимо, що стародавні джерела, як правило, досить бідні і фрагментарні і не завжди дають можливість встановити точне співвідношення між метричними одиницями, тому вони рахуються з певним припущенням.

У ст. 96 Поширеної редакції мова йде про норми грошового утримання і визначення податку, що видається «городнику» – тобто особі, яка керувала будівництвом укріплень. Тут наводяться дрібні одиниці виміру сипких тіл: *уборок* і *лукно*: «А се уроци городнику: закладаюче городню, куну взяти, а кончавше ногата; а за корм, и за вологу, и за мяса, и за рыбы 7 кун на неделю, 7 хлебов, 7 уборок пшена, 7 лукон овса на 4 кони; имати же ему, донеле город срубят, а молоду одну дадять 10 лукон»³. Їх метрологічне значення не має точно встановленого еквіваленту і тому часто послуговуються припущенням Д.І.Прозоровського, який вважав, що лукно (посуд з лика, а потім з дерева) вміщувало 24–25 кг вівса⁴. Більш пізня міра – лукошко (берестяний кошик), дорівнював 16 кг жита⁵.

Найбільш часто, а саме майже в кожній статті пам'ятки зустрічаються назви грошових одиниць: *гривна*, *куна*, *ногата*, *резана*. І це зрозуміло, оскільки в даному випадку ми досліджуємо пам'ятку законодавчого права, юридичний акт, який базується на визначенні «вири» (грошової кари, штрафу) і вказуються міри покарання у грошовому еквіваленті, що віддзеркалює рівень тогочасного суспільно-економічного стану країни і, зокрема, нумізматичної (грошової) метрології.

Порівнюючи тексти Короткої та Поширеної редакцій ПР, легко встановити їх змістову близькість, а саме чисельні запозичення з тексту Короткої редакції до Поширеної. Зіставлення визначеного покарання (у грошових одиницях) доцільно про-

водити базуючись на порядку розташування статей Поширеної редакції (за Троїцьким списком). Так вже перша стаття вказує на зв'язок цих двох редакцій текстів. Ідентичні за проблематиною, вони вміщують різночитання за змістом:

Коротка редакція

Убъет муж мужа, то мстить брату брата, или сынови отца, любо отцю сына, или брату-чаду, любо сетрину сынови; аще не будеть кто мьстя, то 40 гривен за голову; аще будеть русин, любо гридин, любо купчина, любо ябетник, любо мечник, аще изгой будеть, любо словенин, то 40 гривен положить за не

Поширена редакція

Аже убиет муж мужа, то мстити брату брата, любя отцю, ли сыну, любо братучадо, ли братню сынови: аще ли не будеть кто его мстя, то положить за голову 80 гривен, аче будет княжь моуж или тиуна княжа, аще ли будет русин, или гридь, любо купець, любо тивун бояреск, любо мечник, любо изгой, ли словенин, то 40 гривен положите за не

Основний зміст статті Короткої редакції зводиться до того, що у випадку вбивства вільною людиною (а не челядином) такої ж самої – мають помститися родичі по чоловічій лінії; коли немає кому мстити – убивця платить 40 гривен. Однак, у наведеної статті не вказується, кому саме ідуть ці 40 гривен. З цього приводу існує декілька точок зору істориків⁶.

Наведена стаття Поширеної редакції є подібною до Короткої, однак, «вира» у 80 гривен за вбивство княжого мужа (проти 40 гривен в Короткій редакції) взята мабуть зі статті 19 Короткої редакції де йдеться про «оубиение огнищанина в обиду», за що убивця мав заплатити 80 гривен. Визначення такої плати залишило цифру в 40 гривен для соціальних груп, названих в першій статті Короткої редакції: «аще будет русин, любо гридин, любо купчина, любо ябетник, любо мечник, аще изгой будеть, любо словенин ...».

Порівняння наступних статей цих двох редакцій свідчить про чималу залежність тексту Поширеної редакції від Короткої. Так, низка статей наводить ідентичні штрафи за злочини з несуттєви ми розбіжностями:

Коротка редакція

Ст. 24 А сельском старосте княжий и в ратаинем 12 гривне

Ст. 25 А в рядовнице княже 5 гривен

Ст. 27 А ще робе кормилица любо кормилицц, 12

Поширена редакція

Ст. 13 А в сельском тивуне княже или в ратаннем, то 12 гривен

Ст. 14 А за рядовича 5 гривен

Ст. 17 А за кормилица 12, тако же и за кормилицу, хотя ли буди холоп, хотя ли роба

Ці статті повністю співпадають щодо грошового визначення штрафу за злочин і практично (за виключенням окремих термінів) подібні у формулюванні.

Грошова система, порівнюючи з іншими метрологічними категоріями найбільш яскраво представлена в ПР як пам'ятці юридичного права, що базується на визначенні «вири» за злочини, а саме вказується міра покарання у грошовому еквіваленті, або через визначений податок, що віддзеркалює законодавчу систему і побутуючі міри.

Цікаво проаналізувати тексти статей двох редакцій, подібних за змістом і встановленим штрафом, де наводиться чимало різних мір: і грошові одиниці (*гривна, резана, вевериця, ногата, куна*), і міри рідких (сипких) тіл (*відро, уборок*) та ін.

Коротка редакція

Ст. 42 А се поклонъ вирньи: вирникоу взяти 7 ведоръ слодоу на неделю, тъ же овенъ, любо полотъ, или две ногате; а в среду резаноу въ (три) же сыры, в пятницу тако же; а хлеба по колькоу моугоуть ясти и пшена; а куръ по двое на день; коне 4 поставити и соути имъ на ротъ, колько могутъ зобати, а вирникоу 60 гривенъ и 10 резанъ и 12 веверици; а переде гривна, или ся пригоди в говение, рьбами, то взяти за рыбы 7 резанъ, тъ всехъ коунъ 15 коунъ на неделю; а борошна колько моугоуть изъясти; до недели же вироу (збероу) те вирници, то ти оурокъ Ярославль

Поширена редакція

Ст. 9 А се покони вирнии были при Ярославе: вирнику взяти 7 ведеръ солоду на неделю, же овен, любо полоть, любо 2 ногате, а в среду куна, же сыр, а в пятницу тако же, а куръ по двое ему на день, а хлебовъ 7 на неделю, а пшена 7 оуборковъ, а гороху 7 оуборковъ; а соли 7 голважень, то то вирнику со отрокомъ; а кони 4, конемъ на ротъ сути овест; вирнику 8 гривенъ, а 10 кунъ перекладная, а метелнику 12 векший, а сьсадная гривна

Ця стаття («Устав» кн. Ярослава для «вирника»)* регламентує розмір податку з населення на користь князя. Первісний текст наведеної статті Короткої редакції вміщує формулювання, яке частково губиться в Поширеній редакції («коне 4 поставити и соути имъ на ротъ, колько могоуть зобати»). Явно впливає переробка старого тексту. Про це свідчить і посилення на Ярослава в Поширеній редакції: «А се покони вирнии были при Ярославе», що ще раз підтверджує пізніше походження Поширеної редакції, укладеної за різними джерелами. Упорядник Поширеної редакції часто повторює норми Короткої редакції. Так норма «и 10 резан и 12 веверици» замінена в Поширеній редакції податком «а 10 кун перекладная, а метельнику 12 векши», хоча при грошовому обліку Київської Русі 10 кун не рівнозначні 10 резанам. Як відомо, співвідношення у грошовому розрахунку у ті часи було таким:

1 гривна = 20 ногатам = 25 кунам = 50 резанам = 100 веверицям

1 ногата = 1 ¼ кунам = 2 ½ резанам = 5 веверицям

1 куна = 2 резанам = 4 веверицям

1 резана = 2 веверицям.

Після розпаду давньоруської держави на окремі князівства, гривна срібла зберегла значення грошової одиниці і дорівнювала 20 ногатам = 50 кунам = 150 векшам. Однак, у період створення Поширеної редакції побутував розрахунок на куни (від «куниці»: пів куни – резана, а ¼ – вевериця, пізніше векша), якими і оперує укладач. Враховуючи сучасний йому рівень економічного, господарського і правового життя, він опускає деякі норми даної статті і інакше трактує визначення положень. Прикметна відмінність цих редакцій торкається податку на користь вирника. Так, у Короткій редакції наводиться сума у 60 гривен, а у Поширеній – 8 гривен. М.Ф.Владимирський-Буданов вважає, що помилився переписувач (замість 16 написав 60)⁷, побутують і інші думки дослідників⁸.

* Вирник – князівська посадова особа, що збирає данину (виру) та виконує адміністративно-судові функції на місцях.

Окрім наведених вище розбіжностей можна прослідкувати і відмінності у термінології цих двох редакцій. Так, у тексті Поширеної редакції змінюються терміни, що використовуються у Короткій редакції. Замість «тиуна» вводиться «отрок», замість «старости» навпаки «тиун» і т.ін. (ст. 22-27 Короткої редакції = ст. 11–16 Поширеної редакції).

Текстологічний аналіз цих двох редакцій свідчить, що їх характерною особливістю є соціальна направленість змісту статей і норм права, особливо у Поширеній редакції, де на перший план виступає князівська влада і юрисдикція. (ст. 30, 32, 41, 42, 79, 84, 85, 86, 100). Інтереси князя та його адміністрації (вирників, отроків, мятельників, кн. тиунів) враховуються у першу чергу.

Таким чином, укладачі Поширеної редакції творчо підійшли до використання джерел і дещо змінили їх акценти, застосовуючи сучасну їм термінологію з огляду на господарський стан та побутуючий грошовий облік.

Отже, Правда Руська є вагомим джерелом вивчення історичної метрології періоду Давньоруської держави. Нормативні акти її оперують наступними найменуваннями метрологічних понять: відро (солоду) (ст. 42 Короткої редакції, ст. 9 Поширеної редакції); голважня (солі) (ст. 9 Поширеної редакції); десятина (ст. 41 Короткої редакції); лукно (ст. 96, 97 Поширеної редакції); плуг (ст. 57 Поширеної редакції); уборок (ст. 9, 93 Поширеної редакції); грошових одиниць: скот і куни для визначення грошей взагалі; гривна, гривна кун, ногата, куна, резана, вевериця, векша – для визначення грошового рахунку. Найвищою тогочасною грошовою одиницею була гривна, яка містила 46,79 г чистого срібла.

Давньоруські міри зустрічаються і в «Повісті врем'яних літ» (далі ПВЛ) – реліктовій пам'ятці українського літописання, в якій розповідається про події починаючи від біблійного потопу і до початку XII ст. Як відомо, оригінал її до нас не дійшов, і хоча автором її вважається чернець Києво-Печерського монастиря Нестор, він створював «повість» спираючись на літописні твори своїх попередників: ігуменів Києво-Печерського мо-

настиря Никона та Іоанна, що в 1072–1073 та 1093–1095 рр. склали два літописних зводи. Літопис Іоанна одержав в літературі назву «Початкового літопису», який і продовжив Нестор, використовуючи при цьому різноманітні джерела. Згодом, у 1110–1113 рр. над ПВЛ працював ігумен Михайлівського монастиря у Видубичах Сильвестр, який у 1116 р. створив нову (другу) редакцію.

Щонайменше тричі переписана, в останнє близько 1118–1119 рр., ПВЛ на кінець XIV – початок XV ст. мала вже трьохсотлітній вік і вимагала нового, на той час «сучасного» переписання. Перше перекопіювання її припадає на 1377 р., а друге на початок ХУ ст. Відповідно вони увійшли в історію під назвами «Лаврентіївського» та «Іпатіївського» списків. Звісно, вони не ідентичні, а різняться і за змістом і за національним забарвленням. З огляду на останнє, переважає «Іпатіївський список», який характерний більш чітким українським походженням.

За нашими підрахунками у ПВЛ близько 100 разів зустрічаються давньоруські міри довжини (*лікоть*), ваги, рідини (*відро*, *бочка*, *кадь*, *корчага*), ємкості (*лукно*), грошового обліку (*гривна*, *щеляг*, *полугривна*, *куна*, *вевериця*, *срібники*, *злотники*).

Описуючи боротьбу князя Володимира з печенігами і голод, що почався під час осади Белгорода (997 р.) літописець розповідає, що один з найстаріших жителів міста наказав «сберите аче и по горсти овца, или пшеницы, ли отруб, зварите кисель и повеле ископати колодязь і поставити тамо кадь, и нальяти цежа кадь. И повеле другый колодязь ископати, и встативи тамо кадь и повеле искати меду». Мова йде про те, що викопали два колодязя і поставили в них *каді*, заповнив одну з них киселем, а другу медом – «пресладкой сити»⁹. Треба зазначити, що ця подія досить відома в історії і тільки при описі її літописець використовує декілька давньоруських мір, а саме: *горсть*, *кадь*, *відро*, *корчага*. Термін «кадь», як міра рідини (інколи сипких тіл), зафіксована у ПВЛ всього 4 рази. Уявити її розміри можна, знаючи, що її місткість у давньоруській державі становила 12–17 пудів жита (1 пуд = 16,32 кг). Корчага (великий глиняний со-

суд, подібний до низької амфори з вузьким горлом та однією або двома ручками) – в Давній русі використовувався як посудина для зберігання вина або інших рідких тіл: «Люде ж наляша корчагу цежа и сыты от колодызя и вдаша печегнигам»¹⁰.

У контексті описування подій 1001 р. (6509), коли Володимир «милостиню многу раздаде по церквам и по монастырям, и убогим и нищим, и по улицам больнім и клоснім великка кади и бочки меду...», зустрічається міра сипких і рідких тіл – *бочка*, яка була однією з основних метричних одиниць. Бочки, в свою чергу, ділилися на *відра*. За різними джерелами бочка містила від 10 до 40 відер рідини.

Серед мір довжини простежується поняття «лікоть», яке зустрічається у контексті будування Ноем ковчегу: «И рече господь ба Ноеви»: «Створя ковчег в долготу локоть 300, а в ширину 80, а зввишие 30 локоть».

Найбільш часто в ПВЛ зустрічаються міри грошового обліку (гривна (9 разів), полугривна, злотники, срібники). Під роком 882 (6390), коли кн. Олег виступив у похід на Київ і вбив Аскольда, він встановив данину Новгороду: «дань даяти от Новагорода 300 гривен на лето, мира деля, еже до смерти Ярославли даяше Варягом»¹¹. Навряд чи київський князь, вололюбний і жорстокий, який міцно тримав кермо влади, і, звісно, збирав данину для себе, міг встановити данину на користь варягів. До речі, у наступні 883, 884 і 885 рр. мова йде тільки про данину для князя. Треба зазначити, що літописи по-різному передають цей історичний факт. Уварівський літопис дає таку редакцію тексту: «и дань устави по всей земли: с Новгорода по 300 гривен, иже и доньне дают». Тут, як бачимо, мова йде про данину для князя, а не для варягів. Єрмолинський літопис випустив слова: «иже и доньне дают», що, звісно, зрозуміло з огляду на час створення літопису. Пізніші новгородські літописи подають таку редакцію: «еже не дают». Мабуть, все ж таки, найбільш давній текст дійшов до нас в Уваровському літописі. А приписка про варягів належить укладачу ПВЛ.

Під наступними роками повісті зустрічається і така назва гро-

шової одиниці як «щеляг» (shillius, польс. szelag), данина яким збиралась хозарами. «Щеляг» у ПВЛ зафіксований двічі: по відношенню до розрахунків з радимичами і вятичами. Можливо, ця одиниця виступала як засіб грошового обліку для обчислення данини з кожного двору. Зовсім не обов'язково, що саме ця монета була засобом розрахунку.

Грошові одиниці зустрічаються і під 1018 (6526) роком, коли «поиде Болеслав с Святополком на Ярослава с Ляхы»¹². У ПВЛ наводяться такі дані щодо збирання коштів на боротьбу: «И начаша скот брати от мужа по четири куни, а от старост по 10 гривен, а от бояр по осмидесят гривен»¹³. Як вважає С.Юшков¹⁴, тут маються на увазі новгородські (а не князівські) бояри, тобто ті, які не були на службі у дружині князя.

Куна в ПВЛ застосовується у 3-х значеннях: хутро; назва грошової одиниці; гроші взагалі¹⁵. Серед грошових одиниць в ПВЛ А.Львов вважає випадковим відсутність ногати і резани, які є в ПР, і, які, безсумнівно, побутували у цей період.

Гривна була відома на Русі і як прикраса (намисто на шию), і як грошова одиниця. У ПР реальна вартість гривни була досить високою: кінь, котрий цінувався за найвищою шкалою, коштував 2–3 гривні, вбивство «вільного мужа» оцінювалось в 40 гривен; «княжого мужа» (дружинника) – 80 гривен¹⁶. Можна порівняти дані, наведені у ПР з статтями договору 912 р., записаними у ПВЛ: «Аще ли ударить мечем, или биесть кацем любо сосудом, за то ударение или биение да власть литр 5 сребра по закону рускому ...»¹⁷. Мається на увазі, що якщо хтось мечем вдарить, або якоюсь іншою зброєю, то за це має заплатити 5 літрів срібла. В даному випадку посилання на «Закон руський» X ст., який до нас не дійшов може бути зіставлене зі статтею Короткої редакції ПР: «Аще ли кто кого ударить батогом, любо жердью, любо пястью, или чашею, или рогом, или тылеснию, то 12 гривне; аще сего не постигнуть, то платити ему, то ту конец»¹⁸.

Загалом Коротка редакція відрізняється яскравим розмаїттям характеристики самих штрафів, які оцінюються або як

плата «за обиду», або як «продажа». Так, за викрадення гуся, журавля, лебідя призначається плата в 30 резан і 60 резан «продажі». Поруч з цим викрадення голуба та курки оцінюється в 9 кун, так само як кража сіна і дров¹⁹.

Ці грошові одиниці зустрічаються у контексті описання подій 1068 р., коли прийшли на Русь «Половци мнозь.» і «победиша Половци»²⁰. Літописець описує, що «двор княжь розграбиша, бесчисленое множество злата и сребра, и кунами и белью». Цікаво, що при перекладі ПВЛ у 1950 р. «кунами и белью» випустили. І переклали таким чином: «Двор же княжий розграбили, – бесчисленное множество золота и сребра, в монете и слитках (?)». Термін «бель» дослідники тлумачать і як мілку срібну монету, і як білячі шкурки. Доречним буде у даному випадку знов звернутися до споріднених джерел. Так, в Іпатіївському літописі слово «бель» змінено на «скору», тобто «і кунами і скорою»²¹. Звідси можна зробити висновок, що якщо «куна» – це безумовно грошова одиниця (т.я. вона протиставляється хутру), а «бель» і «скора» мабуть є дійсно хутром і в даному випадку ці терміни ототожнюються. «Скора» у ПВЛ зустрічається і у контексті помсти кн. Ольги древлянам за вбивство свого чоловіка: «Ркоша же Древляне: хто хочещи у нас? Ради даям і медом и скорою». На користь висновку, що «бель» – це хутро, свідчить і те, що у тексті, що висвітлює період князювання Володимира Мономаха, а саме події 1115 р., коли князі вирішили перепоховати мощі Бориса і Гліба, літописець оповідає, що зібралась така маса людей на вулицях та міських мурах, що зламали переносне огороження «яко страшно бяше видити народа множество». І тоді «повеле Володимир, режачи паволокы, орници, бель резметати народу, ов же сребреникы метати людем, силно налегшим»²². Тут «бель» – мабуть хутро білки, а не монета, оскільки далі мова йде про срібну монету, а саме «срібники».

Є ще і інші трактування та різночитання щодо визначення термінів грошового обігу, яким користувались при розрахунках.

Так, під 859 р. мова йде про данину, яку брали варяги: «брали по білі і вевериці від диму». В.Яременко, автор перекладу

та коментарів до видання ПВЛ 1990 р., припускає, що при розбивці тексту на слова була допущена помилка і текст належить читати так: «брали по білій вевериці», тобто по зимовому горностаю, бо плата данини «білкою від дому» виглядає дуже мізерною. Однак далі перекладач схиляється до думки Валерія Шевчука, який вважає, що біль, біла – це дівчина, пізніше – білоголова, білоголова – жінка. Тобто, можливо, данину платили по дівчині від двору і хутром(?)»²³. Ряд дослідників вважають, що «бель» і «вевериця» є назвами монети²⁴. Не дає визначення цього слова і І.Срезневський, а ілюструє тільки прикладами.

Сьогодні зростає роль і значення історичної метрології, необхідність уніфікації та узгодження вимірів із світовою метричною системою. Вирішенням цієї проблеми опікується Держстандарт України з питань метрології. У 1998 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про метрологію та метричну діяльність», що прийшов на зміну Декрету кабінету Міністрів «Про забезпечення єдності вимірювань в державі», регулює відносини у сфері метрологічної діяльності і спрямований на реалізацію єдиної технічної політики в галузі метрології.

1. Торговая книга // Записки Отделения русской и славянской археологии Петербургского археологического общества. – СПб., 1860. – Т. 1.
2. Правда Русская / Под ред. акад. Б.Д. Грекова. – М.-Л., 1940. – Т. 1. – С. 353, 379.
3. Там само. – С. 245.
4. Прозоровский Д.И. Древние русские меры жидкостей // ЖМНП. – 1854. – Кн. 3. – С. 47
5. Львов А.С. Лексика «Повести временных лет». – М.: Наука, 1975. – С. 93.
6. Правда Русская. Уч. пос. / Отв. ред. Б.Д. Греков. – М.-Л.: АН СССР, 1940. – С. 36–37.
7. Владимирский-Буданов М.Ф. Хрестоматия по истории русского права. – Изд. 3-е. – К., 1885. – Вып. I. – С. 27.
8. Тихомиров М.Н. Пособие для изучения Русской Правды. – М.: Изд-во Московск. ун-та, 1953. – С. 89.

9. Повесть временных лет. Статьи и комментарии Д.С.Лихачева. / Под ред. В.П.Адриановой-Перетц. – М.-Л., 1950. – В. 2-х ч. – Ч. I. – С. 87.
10. Там само. – С. 88.
11. Повесть врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком). /Переклад, післямова та коментарі В.В.Яременка. – К.: Рад. письменник, 1990. – С. 34.
12. Там само. – С. 222.
13. Там само. – С. 224.
14. Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. – М., 1949. – С. 242.
15. Львов А.С. Вказ. пр. – С. 268–269.
16. Тихомиров М.Н. Вказ. пр. – С. 88.
17. Повесть временных лет. Статьи и комментарии Д.С.Лихачева. / Под ред. В.П.Адриановой-Перетц. – М.-Л., 1950. – В. 2-х ч. – Ч. I. – С. 27.
18. Там само. – С. 13.
19. Тихомиров М.Н. Вказ. пр. – С. 68.
20. Повесть врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком) ... – С. 266.
21. Там само. – С. 272.
22. Повесть временных лет. Статьи и комментарии Д.С.Лихачева ... – Ч. I. – С. 199.
23. Повесть врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком) ... – С. 506.
24. Львов А.С. Вказ. пр. – С. 269.

Irina Voitsehivska

THE SOURCES OF HISTORIC METROLOGY:

ANALYSIS OF THE ORIGINS AND COMPARISON OF FACTS

On the basis of textual analysis of «Pravda Russka» and «Povisti vremenuh let» an old Russian metric system is being researched. Measures and their correlations in the origins have been defined by the method of comparative analysis comparing the facts of sources.